

ՊՈԼՍՈՑ ԲԱՐԲԱՌԷՆ ԴԷՊՒ ԱՐԵՒՍՏԱՀԱՅԵՐԷՆ ԳՐԱԻՈՐ ԿԱՐԳԱԻՈՐՈՒԱԾ ԼԵԶՈՒ

Դոկտ. Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեան
(Ֆրանսա, Սորպոնի համալսարան)

Ծանոթ. Ներկայ յօդուածը, պատճենն է այն զեկուցագիրին, որ մասնակցած է Երեւանի մէջ կայացած **"Բարբառագիտութեան Գիտաժողով"**-ին, 8-10 Հոկտեմբեր 2014-ին: Գիտաժողովի այս եւ այլ նիւթերը ներկայիս հրատարակուած են յատուկ Ժողովածուի մը մէջ, **"Հայ Բարբառագիտութեան հիմնախնդիրներ"** վերնագիրով, որմէ կ'արտագրենք այս զեկուցումը:

Հայ լեզուն հարուստ է բարբառներով, որոնք տարբեր գաւառներու խօսակցական լեզուներն են: Այդ լեզուներէն հաւանաբար Արարատեան գաւառի լեզուն, Մաշտոցի եւ իր գործակիցներուն կողմէ մշակման ենթարկուելով վերածուած է գրաւոր լեզուի, կոչուելով Գրաբար, այսինքն գիրքի լեզու: Մինչեւ 12-րդ դար, տկարանալով հանդերձ, գրաբարը պահած է միջ-բարբառային լեզուական միաւորողի իր դերը՝ առնուազն գրաւոր լեզուի պարագային:

Սակայն Բագրատունեաց թագաւորութեան վերացման եւ Կիլիկեան Թագաւորութեան ստեղծման հետեւանքով, գրաբարի եւ **"կը" ճիւղի բարբառներու** հիմքին վրայ, նաեւ տարածաշրջանային ֆրանսական, լատինական, արաբական լեզուներէն ազդեցութիւններ կրելով, հետզհետէ կազմաւորուած է **կիլիկեան միջին հայերէնը** եւ դարձած՝ **Կիլիկեան Թագաւորութեան գրական եւ պաշտօնական լեզուն**, ունենալով զարգացած մշակոյթ եւ գրականութիւն, ինչպէս՝ Ներսէս Շնորհալի, Ներսէս Լամբրոնացի, Յովհաննէս Երզնկացի Պլուզ, Մատթէոս Ուռհայեցի, առակագիր Վարդան Այգեկցի, պատմագրութեան մէջ՝ Հեթում Պատմիչ, Կիրակոս Գանձակեցի, իրաւագիտութեան եւ օրէնսդրութեան մէջ՝ Մխիթար Գօշ, իր Դատաստանագիրքով, բժշկութեան մէջ՝ Մխիթար Հերացի, գեղարուեստի մէջ՝ Թորոս Ռոսլին, Սարգիս Պիծակ:

Իսկ Թագաւորութեան կործանումին (1375) յաջորդող դարերուն, Կիլիկիայի տարածքը մտնելով Օսմանեան Կայսրութեան սահմաններուն մէջ, կիլիկեան միջին հայերէնը գաղթականներու բազմութեան հետ տարածուած եւ յառաջացած է դէպի Կայսրութեան մայրաքաղաքը՝ Կոստանդնուպոլիս: **Այսպէս, կիլիկեան միջին հայերէնը, հետզհետէ շփուելով ու շաղախուելով "կը" ճիւղի Պոլսոյ բարբառին հետ, նաեւ կրելով տարածա-**

շրջանային թրքերեն լեզուի ազդեցությունը, ձևաւորուած է որպէս Պոլսահայ Բարբառ:

Պոլսահայ բարբառը, որպէս անմիջական ժառանգորդը միջին հայերէնի, բայերու սահմանական ներկան եւ անկատար ժամանակները կը կազմէ **"կը"** նախադաս մասնիկի օգնութեամբ, ապառնին **"պիտի"** մասնիկի օգնութեամբ, հրամայականը **"է"** կամ **"ա"** վերջաւորութեամբ (գրէ՛, խօսէ՛, խաղա՛): **"Եմ"** օժանդակ բայի սահմանական ներկայի եզակի երրորդ դէմքն է **"է"** (եմ, ես, է): Բայը ունի չորս լծորդութիւն (ել, իլ, ալ, ուլ): Հոլովների թիւը վեց է, սակայն ուղղականը եւ հայցականը ձեւով նման են իրարու, նոյնպէս՝ սեռականը եւ տրականը: Բառերու յոգնակին կը կազմուի **"եր"** կամ **"ներ"** մասնիկներու աւելացումով, երբեմն բարբառային ձեւերով (ինչպէս՝ **"աչուրներս, մատուրներս, ձեռուրներս"**): Բառերու մեծ մասին սեռականը կ'ենթարկուի **"ի"** հոլովման (աթոռի, տունի, շունի), **"ն"** որոշիչ յօդով (աթոռին), յոգնակին **"ու"+ն** (սեղաններուն), բացառականը **"է"** եւ գործիականը **"ով"** վերջաւորութիւնով, առանց յօդի: Ստացական դերանուններն են **"իմս, քուկդ, իրը"** (երբեմն՝ **"ին"** նախկին յոգնակերտ մասնիկի յաւելումով **"իմիւս, քուկիւ"**): Անձնական դերանուններն են **"ես, դուն, ան, ինք"**, իրենց ինքնայատուկ հոլովումներով, եզակին՝ **"ես, զիս, իմ, ինծի, ինձմէ, ինձմով"**, յոգնակիները՝ **"մենք, մեզ, մեր, մեզի, մեզմէ, մեզմով"**: Ցուցական դերանուններն են **"այս, այդ, այն"** կամ **"աս, ատ, ան"**, սեռականը՝ **"ասոր, ատոր"**, (խօսակցական լեզուի մէջ նաեւ՝ **"սա, դա, նա"**, որոնց եզակի սեռական-տրական հոլովները կը կազմուին **"որ"** մասնիկի յաւելումով՝ **"սա+որ"**(սըւոր), բացառականը՝ **"կէ"** մասնիկով՝ **"ասկէ, ատկէ"** (խօսակցականը՝ **"սասկէ"**), գործիականը՝ **"ով"** մասնիկով՝ **"ասով, ատով"** (խօսակցականը՝ **"սաւով"**): Ժխտականը կը կազմուի **"չ"** ժխտական մասնիկով, որ կը դրուի **"Եմ"** օժանդակ բայի սկիզբը (**"Չեմ գար, չես գար"**), իսկ երրորդ դէմքի ժխտական մասնիկն է **"չի"** (որ **"չէ ի գար"** ձեւի կրճատումն է՝ **"չի գար"**ի վերածուած) : Իսկ ձայնաւորով սկսող բայերու պարագային, **"չի"** ժխտական մասնիկի **"ի"**-ն կը զեղչուի եւ անոր տեղ կը դրուի ապաթարց, օրինակ՝ **"չ'ուտեր", չ'երգեր**: Միայն ձայնաւորով սկսող բայերու Սահմանական ներկայ եւ անկատար ձեւերն են որ **"չ"** **ապաթարց** կ'առնեն: Ո՛չ մէկ այլ տեղ:

Բառապաշարով եւ ձեւաբանութեամբ պոլսահայ բարբառը մօտ է գրաբարին, իսկ

հնչյունական-արտասանական գետնի վրայ պոլսահայ բարբառը ունի արեւմտեան "կը" ճիւղի բարբառներու յատուկ բաղաձայններու երկաստիճան խլազուրկ դրութիւն (բ-փ, գ-ք, դ-թ), որով կը տարբերուի գրաբարէն եւ արեւելահայ "ու" ճիւղի բարբառներէն: Կայ նաեւ բայի ներկայ ժամանակին ընկերացող **"կոր"** մասնիկը, որուն մասին կարծիք կայ թէ թրքերէնի ազդեցութիւն է, սակայն **"կոր"**, **պոլսահայ բարբառի մէջ անմիջական ներկայ կը շինէ**, քանի որ առանց իրեն, գործողութեան ժամանակը անորոշ կը մնայ: Օրինակ՝ **"կու գամ"** ձեւը չի բնորոշեր թէ ե՞րբ կու գամ, խօսքի՞ պահուն, թէ աւելի յետոյ կը մտադրեմ գալ: Իսկ **"կու գամ կոր"** ձեւը գործողութեան կատարման մասին ժամանակի ապահովութիւն տուող բացատրութիւն է, գործողութիւնը կատարման ընթացքի մէջ է այս ձեւով : Պարագան նոյնն է անգլերէնի **"ing"** մասնիկին համար (I am going), որ քաղաքացիական իրաւունք ստացած է անգլերէնի մէջ, իսկ մեր մէջ **"կոր"-ը** մաքրամոլներու կողմէ անարդարօրէն չէ ընդունուած որպէս գրական ձեւ, այլ իր ներկայութեան կը հանդուրժուի միայն խօսակցական լեզուի մէջ: "Կոր"-ի մասին կարելի է ըսել թէ Սահմանական ներկայ ժամանակի ընկերացող **"կը"** անփոփոխ եղանակիչ մասնիկի կրկնութիւնն է կարգ մը բարբառներու մէջ՝ **"կը գամ կը"** եւ կամ **"գամ կը"** ձեւերով արտայայտուած:

15-18րդ դարերը եղած են թաթարական, թրքական, մոնղոլական կոտորածներու, աւերումի եւ զանգուածային գաղթի դարեր, թէ՛ բուն Հայաստանի եւ թէ Կիլիկեան Հայաստանի համար: Ուսումնական կեդրոնները փակուած, մտաւորական կեանքը սահմանափակուած է վանքերու մէջ: Գրաբար լեզուն հետզհետէ կորսնցուցած է իր մաքրութիւնը եւ հասկնալիութիւնը: Այս դարերուն է որ հայերէնի երկու ճիւղերու (արեւելահայերէն եւ արեւմտահայերէն) աստիճանական հեռացումը իրարմէ իր վերջնական ձեւը ստացած է, որպէս արդիւնք՝ բուն Հայաստանի եւ Օսմանեան կայսրութեան մէջ ցրուած հայերու աշխարհագրական եւ մտաւոր խզումին:

Պոլսահայերը սակայն, գաղթելով դէպի արեւմուտք եւ սերտօրէն շփման մէջ մտնելով եւրոպական քաղաքակրթութեան ու մտաւորական շարժումներու հետ, որոշ

կենդանութիւն ցուցաբերած են, մանաւանդ տպագրութեան գիտէն յետոյ: Արդարեւ,

նախ՝ Վենետիկ, 1512-ին, աւելի յետոյ Ամսթերտամ (1666), Մարսիլիա, Պոլիս, եւ Զմիւռնիա, բացուած են հայկական տպարաններ եւ մեծ քանակութեամբ գրականութիւն լոյս տեսած է:

Հրատարակչական այս շարժումին գլուխը կը գտնուի **Մխիթար Աբբահայր**, որ ռահվիրան կը հանդիսանայ 18րդ դարու այս իմացական շարժումին: Մխիթարեանները, իրենց հայագիտական, ուսումնական, պատմագրական, թարգմանչական գործերով, նաեւ դպրոցներու բացումով, թերթերու հրատարակութեամբ եւ թատերական գործունէութեամբ խիստ զարկ տուած են հայ լեզուի եւ գրականութեան զարգացման, ժողովուրդի մտաւոր մակարդակի բաձրացման եւ ազգային ոգիի ամրապնդման: Վիթխարի եղած է Մխիթարեաններու գործունէութիւնը՝ Վենետիկի եւ Վիեննայի զոյգ կեդրոններուն մէջ աշխատող Մխիթար Աբբահօր, Հ.Միքայէլ Զամչեանի, Հ.Ղուկաս Ինճիճեանի, Հ.Մկրտիչ Աւգերեանի, Հ.Արսէն Բագրատունիի, Հ.Եղուարդ Հիւրմիւզի, Հ.Գաբրիէլ Աւետիքեանի, Հ.Ղեւոնդ Ալիշանի նման դէմքերու շնորհիւ: Իրենց հրատարակութիւնները եղած են ընտիր գրաբարով: Արդէն, Մխիթարեաններու նպատակն է եղած գրաբարի մաքրագտումը եւ վերականգնումը:

Սակայն գրաբարը այլեւս անհասկնալի դարձած ըլլալով, իր տեղը ստիպողաբար զիջած է **ժողովրդախօսակցական լեզուին**, աշխարհիկ լեզուին : ***Գրաբարի, Կիլիկեան միջին հայերէնի եւ Պոլսոյ թրքախառն բարբառի միաձուլմամբ ձեւաւորուած նոր հայերէնն է այս ժողովրդախօսակցական լեզուն***, որ օգտագործուած է Օսմանեան Կայսրութեան մէջ ապրող հայերու կողմէ, առեւտրական գործառնութիւններու, նաեւ գրականութեան մէջ, եւ կոչուած է **ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ**, այսինքն արեւմտահայ աշխարհիկ լեզու: Այս շրջանին է որ Մխիթարեան Հայր Արսէն Այտընեան, իր "Քննական քերականութիւն" գիրքով (1866) պարզած է արեւմտահայ աշխարհաբարի քերականական կանոնները եւ Մխիթարեանները հետզհետէ անցած են աշխարհաբարի օգտագործման ու մշակման:

1800-1870 թուականներուն, առաւել կրթուելու, լուսաւորուելու նպատակով Եւրոպա դիմող հայ նոր երիտասարդ սերունդը, ֆրանսական յեղափոխութեան

ազատական եւ ժողովրդավար շունչով հաղորդուած, երկիր վերադաձին ձեռնարկած է հայ ազգային կեանքի մէջ ժողովրդավար սկզբունքներ կիրարկելու, նաեւ Աշխարհաբարի մշակման ու կարգաւորման ձեռնարկելու: Գրիգոր Օտեան, Նահապետ Ռուսինեան, Ստեփան Ռսկան, գլխաւոր անձերն են, որոնք հրապարակագրական գործունէութեամբ ձեռնարկած են յեղաշրջել ազգի վարչական, կրթական եւ լեզուական հին դրոյթները: Իրենց ժողովրդավար ջանքերու արդիւնքն է Ազգային Սահմանադրութիւնը, որ կը վաւերացուի Սուլթանի կողմէ 1863-ին: **Զարթօնքի Մերունդ** կոչուած այս երիտասարդները կ'աշխատին նաեւ աշխարհաբար լեզուն մշակել եւ գրական մաքուր լեզուի վերածել՝ գրաբարի փոխարէն, որպէսզի ժողովուրդը կարդայ, զարգանայ իրեն հասկնալի լեզուով: Առ այդ, հրապարակային բուռն պայքար կը մղեն գրաբարեաններու դէմ: Ահա նմոյշ մը, անդրդուելի գրաբարեաններու խումբէն -

" Ի համեմատել մեր այսպէս որեւիցէ թարգմանութիւն Ե. դարու ընդ բնագրին, անհնար է չգարմանալ ընդ հմտութիւն թարգմանչին յունարէնի եւ ընդ առաւելութիւն հայերէնին ճշտութեամբն հանդերձ անհնարին բեղմնաւոր, մինչեւ կարել հատուցանել բնագրին ընդ միոյ երկուս կամ երիս": (Մատաթիա Գարագաշեան):

Նահապետ Ռուսինեան կը ջանայ պարզեցնել այս գրաբարախառն հայերէնը իր "Ուղղախօսութիւն" գիրքով (1853), ՝ բառերու կրճատումով, ("**ուսմական**" փոխան՝ "ուսումնական"ի, "**անց**" փոխան՝ "առանց"ի), բայերու անորոշ դերբայի միասնական "**ել**" վերջաւորութեամբ ("**Սպասէլ, գրէլ**"), յոգնակիներու միասնական "**էր**" վերջաւորութիւններով՝ ("**անձէր, գիրքէր, Յոյնէր**"), դերանուններու եւ ամսանուններու հնարովի ձեւերով: Ահա քանի մը տող իրմէ-

"... Սակայն տաս տասհինկ տարիէ ի վեր՝ ուսումնական անձէր մասնաւոր ու պարբերական գրվածներով զանի շատ շքտկէցին եւ ազգն իր հին կորուսած լեզուին տեղ, ունի այսօր, թէ ոչ կատարեալ, գէթ բաւական գործածելի արդի լեզու մը ազգային, զոր շատ մարդիկ իրարմէ քիչ տարբերութեամբ կը գրէն, եւ հասարակութիւնը աւելի վարժ կերպով կը խօսէ":

Ն.Ռուսինեանի "Ուղղախօսութիւն"-ը հրապարակային սաստիկ վեճերու առիթ կը հանդիսանայ եւ կը մերժուի: Այս ժամանակաշրջանի ռոմանթիկ բանաստեղծութեան մէջ յիշատակելի են գրաբարէն հետզհետէ ձեւափոխուող Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանը, նաեւ Պետրոս Դուրեանը, որ երեւոյթ մըն է ներշնչման իր հզօր թռիչքով, յուզումնայորդ եւ ցնցիչ արտայայտութիւններով: Իր ցաւը պատմելու եւ ժողովուրդի կողմէ հասկնալի դառնալու ձգտումէն մղեալ, Դուրեանի քերթողական լեզուն գրեթէ մաքուր աշխարհաբար է, հակառակ տակաւին օգտագործած գրաբարեան ձեւերուն, մանաւանդ՝ անուններու եւ դերանուններու հոլովումներուն մէջ: Յամենայն դէպս, կարողացած է գրականացնել ժողովրդական լեզուն բանաստեղծութեան կալուածին մէջ: Նշանակելի է նաեւ Յակոբ Պարոնեանը՝ ժողովրդախօսակցական լեզուն արտացոլող իր երգիծական գրականութեամբ, "Մեղու", "Խիկառ" թերթերուն մէջ, որով խիստ նպաստած է աշխարհաբարի տարածման, ընթերցասիրութիւն յառաջացնելով ժողովուրդին մէջ:

Ժողովրդավարութեան եւ լեզուի մաքրագտման դիմող ժողովուրդին խանդավառութիւնը կ'ընդհատուի յանկարծ մեծ հիասթափութեամբ: 1878-ին կայացած Պերլինի Վեհաժողովի հայ դատի նկատմամբ աննպաստ որոշումը, Խրիմեան Հայրիկի "հերիսայի պատմութիւնը", յաջորդող համիտեան խժոժութիւնները, Զէյթունի դէպքերը, զսպումները, գրաքննութիւնը, ժամանակաւորապէս կը կասեցնեն լեզուական եւ մտաւոր յառաջընթացը: Սակայն, "Արեւելք" , "Մասիս", "Հայրենիք" թերթերու շուրջ կը համախմբուին նոր գրողներ, որոնք կը նպատակադրեն գեղարուեստական գրականութեամբ գաղափարական եւ լեզուական յեղաշրջում յառաջ բերել հայ հասարակութեան մէջ, ջնջել հեռաւորութիւնը հայկական եւ եւրոպական մտածողութեան միջեւ: Հայ մտաւոր դասը կը զգայ թէ ժամանակաշրջանի եւրոպական եւ ընկերաքաղաքական մտածողութեան հասնելու ուղղութեամբ դեռ շատ ջանքեր անհրաժեշտ են: Առաջին հերթին անհրաժեշտ է յուզական կեցուածքի փոխարէն իրապաշտ, գործնական դիրքորոշում ունենալ ամէն գետնի վրայ՝ քաղաքական, գրական եւ լեզուական: Իրենց նշանաբանը կը դառնայ "նկարագրել կեանքը՝ ինչպէս որ է", սակայն ո՛չ միայն Պոլսահայութեան, այլ՝ ամբողջ Հայութեան կեանքը: Առ այդ, պոլսահայ կեանքի կողքին, կը պատկերեն նաեւ գաւառներու հայութեան ստրկացուած կեանքը իր

անարդարութիւններով, կը ներկայացնեն հարստահարութեան պատճառով աղքատացած եւ Պոլիս ապաստանած գաւառացի պանդուխտներու խղճալի վիճակը, անո՛նց իսկ բառերով: Այսպիսով պոլսահայ աշխարհաբարի մէջ կը մտնեն որոշ բարբառներէ եկող հարազատ արտայայտութիւններ, որոնք կը փոխարինեն օտար բառերը:

Մեր գրականութեան մէջ **"Իրապաշտներ"** կոչուած այս նոր գրողները կը ձեռնարկեն մաքրագտել հայ լեզուն օտար տարրերէ: Առաջին հերթին լեզուն կը հեռացուն թրքերէն բառերը **"ամա"** (բայց), **"խօշ"**(գուարճալի), **"փեք"**(շատ), **"հէմ տէ"** (եւ թէ), **"աճապա"** (արդեօք), **"տաւա"**(դեռ), **"թուհաֆ"**(տարօրինակ), **"գաւալլը"**(խեղճ), **"խսմէք"**(բախտ), **"աճայիպ"**(տարօրինակ), **"հէմէն"** (անմիջապէս), **"վախթ"**, (ատեն), **"Խաֆա"**(գլուխ), **"խըլլախ"** (սքանչելի): Նոյնպէս, թրքաբանութիւնները կը փոխարինուին հայերէն համապատասխան ձեւերով, օրինակ՝ **"խօսքը բռնել"** (sözünü tutmak) = խօսքը յարգել, **"երես տալ"** (yüz vermek) = շփացնել, **"առաջքը առնել"**(öünü almak) = կանխել, **"հը երեսէն"**(onun yüzünden)= իր պատճառով, **"վազ անցնիլ"**(vaz geçmek) = **հրաժարիլ**, նաեւ՝ հարցումի ընկերացող **"մի"** կամ **"մը"** մասնիկը = (տեսա՞ր **մի**, ըսի՞ր **մը**), նոյնպէս՝ **"տէ"**, **"քի"** մասնիկները (**"բողոքեցիր տէ ի՞նչ եղաւ"**= բողոքդ ի՞նչ արդիւնք տուաւ), (**"իրեն ըսէ՛ քի ես հոս եմ = իրեն ըսէ՛ որ ես հոս եմ"**) եւլն.:

Թրքական բառերով խճողուած հայերէնի նմոյշ մըն է **"Ձկնորսին սէրը"** խորագրուած պատմուածքէն առնուած հետեւեալ երեք նախադասութիւնները, որոնց մէջ **Երուանդ Սրմաքէշխանլեան** կը հնչեցնէ ժամանակաշրջանի խօսակցական պոլսահայերէնը.-

"- Ա՛ն աղջիկս, ըսաւ ձկնորս Սերգիսը, ծրար մը երկնցնելով աղջկան, ամա մօրդ ըսէ չափուի վլայ, զիրէ չամաշքը չունիմ":

(Բայց մօրդ ըսէ որ շուտ լուայ, որովհետեւ փոխնորդ չունիմ) :

(Այստեղ **"վլալ"** = լուալ բայն է, որու **"վ"** եւ **"լ"** հնչիւնները տեղափոխուած են):

"...Ասկէց կ՛ելլամ, դուրսը աղուոր օտաւ մը կը պոնեմ քի կարգուինք նէ ըռահաթ ըլլաս": (Այստեղէն կ՛ելլեմ եւ դուրսը լաւ սենեակ մը կը բռնեմ (կը վարձեմ),

որպէսզի երբ ամուսնանանք, հանգիստ ըլլաս):

"... Մարս խայիլ չ՛ըլլար կոր" ըսաւ մանկամարդ աղջիկը" (մայրս չի յօժարիր):

Այս տողերուն մէջ հետաքրքարականը թրքական **"քի"** (որպէսզի) մասնիկէն բացի, նաեւ **"նէ"** (**եքք, եքք որ**) *խօսքի մասնիկն է, որ բարբառային է (կ'ըսիմ նը, տեսնիս նը):* Պէտք է անդրադառնալ նաեւ **"կը պոնեմ"** (կը բոնեմ) բային, որուն նախահինչին **"բ"**-ն արեւմտահայերէնի պարագային դարձած է պարզ խուլ **"պ"**: Իսկ **"խայիլ ըլլալ"** որ թրքերէնի մէջ կը նշանակէ "յօժար ըլլալ", իր **"խ"** հնչիւնով թրքերէն չէ, քանի որ թրքերէնը **"խ"** հնչիւն չունի իր մէջ, այլ կու գայ Վանի, Խոյի, Պայագէտի բարբառներէն, որոնց մէջ **"հ"** հնչիւնը կը հնչուի **"խ"**, ինչպէս՝ **"հաց - խաց"**, **"Հայ- Խայ"**: Այս բարբառային ազդեցութեան պատճառով է որ թրքերէն բառերու **"ք"** հնչիւնը պոլսոյ բարբառին մէջ միշտ կը վերածուի **"խ"**-ի:

Թրքերէնէն յետոյ ֆրանսերէն բառերն են որ թարգմանութեամբ հայացուած են: Օրինակ, Գր. Զօհրապի նորավեպերուն մէջ կան բազմապիսի այսպիսի ֆրանսերէն բառեր, ինչպէս՝ **"տանթել"**, **"քազինօ"**, **"քառնէ"** **"քօռնէ"**, **"ֆօրմիլ"**, **"ռէվոլվեր"**, **"ժիւփ"**, **"սպուքաթ"**, եւլն., որոնք յետագային վերածուած են հայերէնի՝ ժանեակ, խաղատուն, ծոցատետր, սեղմիրան, բաղադրատոմս, ատրճանակ, շրջագգեստ, փաստաբան:

Ֆրանսաբանութիւններն ալ հայացուած են, օրինակ՝ **"որոշում առնել"** բացատրութիւնը վերածուած է **"որոշում տալ"**ու: Համապատասխան ճիշդ բառը կամ արտայայտութիւնը գտնելու անկարելիութեան պարագային կա՛մ ստեղծուած են նոր բառեր՝ գրաբարի հիմքի վրայ եւ համաձայն հայերէնի բարդութեան ու ածանցման կանոններուն, (ինչպէս՝ **գեղարուեստ, մանրէ, մեներգ, համերգ, մասնագէտ. եւլն.,**), կամ ալ՝ փոխ առնուած են նոյնութեամբ եւ մաս կազմած՝ հայերէնի (**"ալքօլ"**, նաեւ բժշկական եւ բուսաբանական եզրեր): Երբեմն ալ նոյն արտայայտութեան համար առաջարկուած են մէկէ աւելի նոյնիմաստ բառեր, օրինակ՝ ֆրանսերէն **"օրիժինալ"** բառի փոխարէն՝ **"ինքնատիպ, սկզբնատիպ, իսկատիպ, բնատիպ"**:

Օտարաբանութիւններէ յետոյ, բարբառային արտայայտութիւններն են որ փոխարինուած են համապատասխան գրաւոր ձեւերով: Օրինակ՝

"ինտո՞ր"= **"ինչպէ՞ս"**, **"աղէկ"**=լաւ, **"էրիկ"**(այրիկ) = ամուսին, **"կնիկ"**= կին, **"կ'օգտէ"**= կը բաւէ, **"Ի՞նչ տ'ըլլի"**= ի՞նչ պիտի ըլլայ, **"ընենց"**= այնպէս,այնպիսի, **"ներսիդիէս"**= հոգիէս ներս, **"ի՞նչ**

պիտոր"(պիտի որ) =ի՞նչ պիտի, **"հեղ մը"**= անգամ մը, **"կայնիլ"**= կանգնիլ, կենալ, **"օլորուեցալ"**= տեղափոխուեցալ, **"մեջքը շտկել"**= քալել, ուղղուիլ դեպի...,եւլն.:

1900-1915-ական թուականներուն, լեզուական բոլոր այս բարեփոխումները կատարուած են հրապարակային վիճարկումներով, մամուլի էջերուն վրայ:

Զարթօնքի եւ մանաւանդ Իրապաշտ սերունդի ջանքերուն շնորհիւ մաքրագտուած արեւմտահայ գրականութիւնը 1900-էն սկսեալ կ'ընդգրկէ այլեւս կեանքի բոլոր ոլորտները: Հոգեբանական վէպը, խորհրդապաշտութիւնը, իմաստասիրութիւնն ու ներգգացողութիւնը կ'առաջնորդեն Ա. Արփիարեանի, Գր. Զօհրապի, Լ. Բաշալեանի, Արտաշէս Յարութիւնեանի, Ե. Սրմաքէշխանլեանի, Մ. Կիւրճեանի, Զապէլ Եսայեանի, Չոպանեանի, Երուանդ Օտեանի նման գրողները, թէեւ, որոշ գրուածքներու մէջ դեռ կը տեսնուին բայերու սահմանական ժխտական ներկայի երրորդ դէմքի սխալ օգտագործման ձեւերը՝ օրինակ՝ "չգիտցուիր", "չյագենար", փոխանակ **"չի գիտցուիր"**, **"չի յագենար"** քերականական ճիշդ ձեւերուն, որոնք կ'ամրապնդուին հետզհետէ:

Բանաստեղծութիւնն ալ կ'ապրի իր փառքի շրջանը՝ Վարուժանով, Ռ.Սեւակով, Մեծարենցով, Սիամանթոյով, Տիրան Չրաքեանով (Ինտրա), Զարիֆեանով, Թէքէեանով, որոնք կ'օգտագործեն այլեւս բիրեղացած եւ իր վերջնական ձեւը ստացած աշխարհաբարը, արտադրելով արուեստի գործեր: Այս շրջանէն յիշատակելի կը մնան Յովհ. Գազանճեանի "Արդի հայ լեզուի դասընթացք"-ը (1910), նաեւ Զապէլ Հ. Ասատուրի "Գործնական քերականութիւնը"-ը (1915), որոնք մեծապէս կը նպաստեն արեւմտահայ քերականութեան ամրապնդման:

Մեծ Եղեռնը անկիւնադարձ մը կը կազմէ:

Մէկ ու կէս դար, մշակութային հսկայ զարթօնք մը արձանագրելէ յետոյ, գրական ամուլ շրջան մը կ'ապրի ո՛չ միայն Պոլսահայութիւնը, այլ ընդհանուր հայ ժողովուրդը՝

1915-էն մինչեւ 1950, քանի որ իր գրական բոլոր տիրական դէմքերը բնաջնջուած են:

Յամենայն դեպս, Հայ ժողովուրդը ողջ է: Հայրենասեփանումէն եւ ահաւոր բնաջնջումէն վերապրած իր հազուագիւտ բեկորները աշխարհի զանազան երկիրները սփռուած, իրենց սոսկալի առանձնութիւնը կը փորձեն թուղթին յանձնել, գործուած անօրինակ ոճիրը եւ մեծ անարդարութիւնը աշխարհի երեսին պռոտալ:

Յետ-Եղեռնեան շրջանին, ուրեմն, մահուան ճիրաններէն ազատած եւ Սփիւռքի զանազան երկիրները նետուած եւ գրականութիւն փորձողներու անմիջական մտահոգութիւնը եղած է գոյապայքարը, այլ ոչ թէ արուեստը: Ահաւոր Աղէտէն յետոյ այլ կերպ չէր կրնար ըլլալ: Գրականութիւնը անոնց համար հոգեպարպումի միջոց մըն է եղած, որով անպաճոյճ կերպով գրած են հայրենագրկուածի իրենց անպատում վիշտը, որբութիւնը, հոգեկան փլուզումը: Նկարագրած են կատարուած ոճիրը եւ ողբացած են իրենց կորսուած հայրենիքը: Նախա-Եղեռնեան մեր մեծերէն Վահան Թեքէեանն անգամ ունի "Սփիւռք" խորագրով քերթուած մը, ուր կը գրէ.-

Աստուա՛ծ, ես ի՞նչ աղօթք կրնամ ուղղել Քեզ
Տա՛ս անոնց կեանք մը անվիշտ
Հանգչի՛ն, հանգչի՛ն այլեւս, թէ ոչ վրիժակէզ
Այրին ու ե՛տ նային միշտ...

Ահա, այդպէս, ետ նայելով է որ ստեղծուած է յետ-Եղեռնեան Սփիւռքահայ գրականութիւնը, որ յետագային կոչուած է "Կարօտի գրականութիւն", յատկապէս Լիբանանի, Եգիպտոսի, Սուրիայի եւ շրջակայ երկիրներուն մէջ ծաւալած: Արդէն Նախա-եղեռնեան գրականութեան մեծերէն մնացած էին միայն Վահան Թեքէեան՝ բանաստեղծութեան, իսկ, Օշական, Շանթ, Օտեան՝ արձակի կալուածին մէջ, ցրուած ապրելով գլխաւորաբար՝ Եգիպտոսի, Սուրիայի, Լիբանանի մէջ:

Երկրորդ Աշխարհամարտի տարիներուն, Մերձաւոր Արեւելքի այս երկիրներուն մէջ երեւացած են որոշ ինքնատիպութեան մը հասած գրողներ, ինչպէս՝ Վահէ Վահեան, Մուշեղ Իշխան, Անդրանիկ Ծառուկեան, Ժաք Յակոբեան, սակայն անոնք ալ նորարարական սխրանքով չեն փայլած, չեն ստեղծած անկիւնադարձ մը մեր գրականութեան մէջ, այլ մնացած են աւանդապահ, հետեւելով Թեքէեանի բացած ճամբուն

եւ մեր աւանդական արեւմտահայ գրականութեան կաղապարներուն: Ուստի իրենց գրականութիւնը եղաւ հինին երկարաձգումը, մեր նախա-Եղեռնեան գրականութեան շարունակութիւնը՝ լեզուա-մտածողական-արտայայտչական կերպերու նմանողութեամբ, տաղաչափական- հնչական հին ձեւերու կրկնութեամբ:

Հետզհետէ սակայն, Սփիւռքահայ գաղութներու կազմութեան զուգահեռ, յետ-Եղեռնեան գրականութիւնն ալ բազմաբեւեռ կը դառնայ: Այսպէս, կը զանազանուին Մերձաւոր արեւելքի շրջանը, Եւրոպայի շրջանը՝ կեդրոն ունենալով ֆրանսան, եւ անշուշտ՝ Պոլիսը:

Մերձաւոր Արեւելքի շրջանը, ինչպէս ըսինք, նորարարական սխրանքով չէ փայլած, հակառակ առատ գրականութեան: Շատ աւելի ուշ, 1970- ական շրջանին է որ Միջին Արեւելքի մէջ յայտնուեցան երրորդ սերունդի ներկայացուցիչ երիտասարդ գրիչներ, Եղեռնէն յետոյ այլեւս համեմատական բարկեցութեան մը մէջ մեծցած, իրենց մտաւոր պատրաստութեամբ արեւմուտքին դարձած, համաշխարհային գեղագիտական նոր հոսանքներու եւ գրական նորութիւններու հաղորդ երիտասարդներ, որոնք փորձեցին հայ բանաստեղծութեան կիրարկել այդ արեւմտեան նորութիւնները: Սակայն չանցնելով բնական յեղաշրջումի մը միջանկեալ հանգրուաններէն, իրենց գրականութիւնը խոշոր ուստում մըն է հայկական աւանդականէն դէպի ուղղակի արեւմտեան ամենանորը, որ իբր օտարոտի պատուաստ մը, անհասկնալի կը մնայ: Բնականօրէն, ժամանակն է որ պիտի բիրեղացնէ եւ արժեւորէ ամէն նորութիւն: Պէտք է նշել նաեւ, որ այս նորերէն ոմանք, լեզուական գետնի վրայ նահանջ կ'արձանագրեն, չտիրապետելով որոշ քերականական կանոններու, օրինակ ջնջել փորձելով հայցական հոլովի օգտագործումը գրական լեզուի մէջ: Օրինակ, Լիբանանահայութեան մօտ տարածուած են ցուցական դերանուններու **"ասի", "ատի", "անի"** ձեւերը, որոնք բարբառային են: Նոյնպէս հակում կայ գեղջելու հայցական հոլովը՝ **"գոր", "գայն", "գինք"**:

Մերձաւոր արեւելքէն բացի, Եւրոպական ճակատի վրայ Ֆրանսան է որ կը տիրապետէ՝ 1930-էն սկսեալ **"Մենք"**եան շարժումով, Շահան Շահնուրի, Վազգէն Շուշանեանի, Շաւարշ Նարդունիի, Հրաչ Զարդարեանի, Զարեհ Որբունիի նման

վիպագիրներու միջոցով: Անոնք ջանացին պատկերել հայկական աւանդական ապրելակերպէն ամբողջովին տարբերուող ֆրանսական առօրեայ կեանքը, հայկական աւանդապաշտութեան եւ բարոյական սկզբունքներուն բախումը նորօրեայ ազատ ու սանձարձակ կեանքին հետ, ազգային արժէքներու, հայոյ ինքնութեան տեղատուութիւնը, լեզուի նահանջը: Անոնք ջանացին արեւելեան ժամանակավրէպ աւանդապաշտութենէն ձերբազատուած նոր Հայը պատրաստել իրենց վէպերով: Այս մօտեցումը թէեւ գրականէն աւելի ընկերային մօտեցում մըն էր, սակայն կառուցուածքային փոփոխութիւն մտցուց հայ վիպագրութեան մէջ, յառաջացնելով հայ նոր վէպը: Իսկ բանաստեղծութեան կալուածը մնաց տկար, քանի որ չէին հաւատար բանաստեղծութեան ուժին: Երեւացին Ա. Սեմայի, Միսաք Մանուշեանի, Մարի Աթմաճեանի նման մի քանի բանաստեղծներ, որոնք սակայն աւելի կը յատկանշուին իրենց ընկերա-քաղաքական կեցուածքով, գովերգելով խորհրդային Հայաստանի իրականութիւնը, քան թէ՛ արուեստով: Բանաստեղծութեան կալուածի մէջ բոլորէն կը զատորոշուի Նիկողոս Սարաֆեան, իր յառաջապահ մտածական քերթողութեամբ, որ սակայն առանձին մնացած է՝ անապատին մէջ բուսած չնաշխարհիկ ծաղիկի մը նման գեղեցիկ:

Դժբախտաբար, **"Մենք"**եան խմբակը երեք տարի յետոյ ցրուած է, յամենայն դէպս, մեր գրականութեան տալով հայ նոր վէպը եւ Նիկողոս Սարաֆեանի նման սքանչելի բանաստեղծ մը:

Ամերիկեան ճակատի վրայ միջոց մը կը փայլի Լեւոն Զաւէն Միւրմէլեան, սակայն իրմէ յետոյ, այսինքն Բ. Աշխարհամարտէն յետոյ այս ճակատը կ'ունենայ հայկական ծագումով անգլիագիր գրողներ:

Իսկ Պոլսահայութիւնը, ամբողջովին պարպուած իր մտաւորականներէն եւ գրողներէն, բոլորովին աննեցուկ մնացած ու ինքն իր վրայ կծկտած, որպէս քաւութեան նոխազ քաջաբար կը տանի Պոլիս մնալու իր "մեղք"ին ցաւը, հեծելով գրաքննութեան, խուզարկումներու, ինքնութեան եւ ազգանունի պարտադիր փոփոխութիւններու ճնշումներուն եւ սարսափներուն տակ: Երկրորդ Աշխարհամարտէն յետոյ է միայն, որ կ'երեւին քանի մը Պոլսահայ երիտասարդ բանաստեղծներ, որոնք գրականութիւն ընել կը

փորձեն, հակառակ իրենց աղքատ հայերէնին, քանի որ կարգին ուսում չեն ստացած: Այս նորերը, կը նպատակադրեն եսակեդրոնութիւնը ջնջել բանաստեղծութեան մէջ, առարկայական ըլլալ, քերթողին անձնական, յուզական-զգացական վիճակներուն փոխարէն, սնանկացած, ընչազրկուած, գոյութենական պայքար մղող ժողովուրդին ցաւերը պատկերել՝ յանգ, չափ եւ կէտադրական ձեւեր զանցող ազատ բանաստեղծութեամբ ու չափազանց պարզ լեզուով: Այսպէս է որ կը ծնի ընկերային բնոյթով **"Պոլսահայ Նոր Բանաստեղծութիւնը"**, իր հիմնադիր վաղամեռիկ **Կարպիս Ճանճիկեանի** գրիչով (1920-1946), **"Օրէ օր"** հատորով, յետ մահու հրատարակուած (1950):

Իր **"Ներքող հացի"** խորագրուած բանաստեղծութեան մէջ կը կարդանք՝

" ... չեմ մոռնար ծախելս
ճերմակեղէններս կօշիկս գիրքերս բոլոր
անօթութեանդ եւ քու համիդ անհամբեր":
... ու ես փութերուն դռներուն առջեւ
տաք հացին բոյրը
խորոված միսի չափ համեղ
... աստուծմէ կը հայցեմ առողջութիւնս եւ քեզ

Այստեղ, **"Նոր Բանաստեղծութիւն"** մշակողներու հանգանակին համաձայն, առաջին դէմքով կատարուած բոլոր արտայայտութիւնները ոչ թէ քերթողին անհատական եսը կը ներկայացնեն, այլ՝ ժողովուրդի հաւաքական եսն է խնդրոյ առարկայ, հաւաքական ապրումը, որ պիտի որդեգրուի յետագայ բանաստեղծներուն կողմէ:

Ճանճիկեանի կողքին անբաժան ներկայութիւնը կայ **Հայկազուն Գալուստեանի**, իր **"Քարիւղի լամբարը"** (1948) հատորով, ուր ծայրայեղ աղքատութիւն մը պատկերուած է: Իր հայերէնը խօսակցական արտայայտութիւններով լեցուն է: Կը գրէ՝ խօսելու նման: Երբեմն զրոյցի, փոխասացութեան ձեւը կ'օգտագործէ՝ արձակի կալուածէն ներս մտնելով: Ահա **"Գործիս ճամբուն վրայ"** հատորէն (1962) **"Խաղաղութիւն"** խորագրուած քերթուածը, որուն մէջ խաղաղութեան հետ կը խօսի, կը զրուցէ.-

Արդարեւ, Զահրատ, առաջին անձն է հայ բանաստեղծութեան մէջ, որ բանաստեղծական սեւեռումի նիւթ կը դարձնէ հայ լեզուի բառերը, որպէս թուղթին վրայ գրուող, հետեւաբար տեսանելի եւ վերլուծելի առարկայացած գոյութիւններ, եւ այդ սեւեռումներէն իմաստ կը հանէ մարդոց կեանքին առնչուած: Կը սեւեռի բառերու արմատներուն, բարդութեան կամ ածանցման ենթարկուած ձեւերուն, բառերու նոյնահունչ վերջաւորութիւններուն՝ ինչպէս՝ "լուրջ, քուրջ, շուրջ, անուրջ, կամուրջ", նաեւ՝ "կանչ, ականչ, մեծասքանչ, մտատանջ", իրաքանչիւրին քերթուած մը նուիրելով: Նոյնպէս կը սեւեռի բառերու վանկերուն: **"Զօն խափշիկ բանաստեղծի մը"** շարքէն **"Վանկ"** խորագրուած քերթուածին մէջ, օրինակ, գերիբապաշտ պատկերով մը կը նկարագրէ խարոյկի շուրջ կատարուած պար մը, որուն ընթացքին պարողները դէպի երկինք կը նետեն վանկեր՝ Ա-եր, Տու-եր, Զա-եր, Թիւն-եր,

" երկինքը կը լեցուի գոյն գոյն վանկերով,
...մինչեւ որ զարնան անձրեւի նման
ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ-ը իջնէ մեր վրայ

"İ³Ý³Ýă hnn" հատորին մէջ կը հակի **ŞÑ!** İ³éáí ëĭéáÕ ÛÇ³İ³Ýİ µ³é»ñnı վրայ« **ÇÝăăăëª** **ŞĐáÕ!**«**ŞĐáÉ!**«**ŞĐá·!**«**ŞĐáİ!**« **ŞĐáë!**«**ŞĐáİ!**!Այս շարքէն ահա **"Հն"** խորագրուածը.-

"°ë - İ»Õİ µÄÇİİ - ³İ³Ýçë Ó»ñ İăõñİùÇ İ³Ý¹İÇÝ
İÿĂë»Ù - ßăõÝă ³éçù - ³õ»ÉÇ ĖăñăõŸİ –
ăõ ÛİÇİ İÿĂÝ»Ù Ăç Ó»ñ Ėăñ»ñăõŸ
³Ý ÛĂ İ³Û Ó»¹½Ûç áñ İĂ İñİŸç ŞĐáÝ!
ĐáÝ - áõñ ³ÛçÝ ÇÝă ĖáÛë ç ³õ»ÉÇ
ĐáÝ - áõñ ³ÛçÝ ÇÝă ³õ»ÉÇ Ė³Õ³Õ
İ»Ýă ÛĂ İ³Û Ó»ñ Ûç İ³¹ăÕ ¹çăÇ ÑăÝ –
... ØİÇİ İÿĂÝ»Ù - ŞĐáÝ! İĂ ÷ë÷ë³ù ¹ăõù
ŞĐáÝ! İĂ Ñ»İ»İ³Û ∆»ñ ëÇñİĂ ĂÇù Ă³ù
ŞĐáÝ! İĂ ëăõÉ»Ý Ó»ñ Ăăù»ñĂ ÷ăăõŸ –
²ÛŸ ³İ»Ý İÿĂë»Ù - Ñ³¹½³óçù ÑÇÛ³ -
... äõ İĂ ·ñ»Ù Ó»ñ ¹»Õ³·ÇñĂ - ŞĐáÝ! -

Հիմա անհրաժեշտ է խոսել այն մասին, թե ինչպե՞ս է պետք օգտագործել այս գրքը։

"Գիշերակազմ նիհարապահն ու նիհարակազմ գիշերապահը

կը հանդիպին իրարու

Մին կը լարէ իր հօրենական ժամացոյցը- միւսն իր հօրենացոյց ժամանակը

Յետոյ երկուքը մէկ երկինք կը նային

Մին կը տեսնէ հրաշագան լիալուսին մը - միւսը հրշալուսին մը լիագան

... Մին կը հանէ իր մոխրագոյն գլխանոցը- միւսն իր մոխրանոցը գլխագոյն"

Քերթուածի առաջին տողը կը յայտնէ ամէն մարդու մէջ գոյութիւն ունեցող երկու եսերը, որոնցմէ մէկը արտաքին աշխարհի օրէնքներուն հպատակող ընկերային եսն է, իսկ միւսը իր ներքին եսն է, որ կը հպատակի միայն իր բնագոյներուն, իր ցանկութիւններուն, այսինքն՝ մութ ուժերու կեդրոնն է, *"գիշերակազմ"* է: Յաջորդող տողերուն մէջ երկու եսերը կը բախին իրարու՝ անհեթեթ կարծուող բառերով: Այստեղ Զահրատի նպատակը քմայքէ բխող լեզուական աճպարարութիւն ընել չէ, այլ, բառերուն մէջ թաքուն իմաստներ յայտնաբերել: "Պարոն Այնշթայն" խորագրուած քերթուածին մէջ կը գրէր արդէն՝ "Ես կը պեղեմ, ձեր աչքին կը յանձնեմ այն ինչ որ կայ պահուած արդէն լինելութեան մէջ տարրին": Եւ Զահրատի համար լինելութեան գործընթացը տեղի կ'ունենայ լեզուին մէջ:

Զահրատի օգտագործած լեզուական խաղերն ու հնարքները կը բխին իւրաքանչիւր քերթուածի ներքին պահանջներէն: Ահա թէ ինչպիսի քնարականութիւն մը կը ծորի մաքրամաքուր հայերէնով գրուած **"Իր աչքերը"** քերթուածէն.-

Համբուրելով համբուրեցեք

Այդ սեւ աչքերը որոնցմէ խանդաղատանք կը ծորի

Ու սիրելով սիրեցէք

Այդ թարթիչներն որոնք թել թել ձեր շրթներուն կ'երկարին

Գինովնալով գինովցեք

Երբ այդ աչքերը կը խօսին ձեր աչքերուն հետ միայն

Այդ պսպղուն սեւութեան դէմ պահ մը ամէն չափ մոռցեք

Հիանալով հիացեք

Զահրատ կը կիրարկէ ազատ բանաստեղծութիւնը, ձերբազատուած՝ չափի եւ յանգի կաշկանդումներէն, սակայն չ'անտեսէր բանաստեղծական կշռոյթին կարեւորութիւնը եւ հնչական խաղերուն օգտագործումը: Իր գերիրապաշտ պատկերներուն կողքին, մանկունակ շունչ մը, զուարթախոհութիւնը, երգիծանգը, հեգնանքը կը յատկանշեն Զահրատեան քերթողութիւնը:

Մեծ մըն է Զահրատ, որ կ'ամբջած է նախա-Եղեռնեան գրականութիւնը Պոլսահայ նոր գրականութեան, հակառակ իր գերիրապաշտ արուեստին մնալով միշտ հասկնալի, հետեւաբար՝ սիրուած, եւ իր ազդեցութիւնը գործած է ընդհանուր հայ բանաստեղծութեան վրայ, արդիականացնելով եւ միջազգային գրական հոսանքներուն ծանօթացնելով զայն:

Զահրատի կողքին երկրորդ գագաթ մըն է Պոլսոյ Համալսարանի փիլիսոփայութեան ճիւղէն շրջանաւարտ **Զարեհ Խրախունի (Արթօ Ճիւմպիւշեան)**, որ դարձաւ Պոլսահայ նոր բանաստեղծական շարժումին տեսաբանը եւ շարժումին տուաւ "դպրոց"ի մը հանգամանքը, մօտ յիսուն հետեւորդներով (Խաչիկ Ամիրեան, Իգնա Սարըասլան, Անդան Էօզէր, Վարդերես Գարակէօզեան, Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեան, Արսէն Ճանեան, եւ ուրիշներ), որոնք նոյն սկզբունքներէն կ'առաջնորդուին:

Պերկսոնեան փիլիսոփայութեան հետեւող Խրախունի, իր արուեստի ուղղութիւնը կը կոչէ "Առարկայական խորհրդանշանապաշտութիւն" (*symbolisme objectif*) եւ զայն կը բացատրէ սապէս -" Առարկայական խորհրդանշանապաշտութիւնը ո'չ-անձնական, այլ ընդհանրական խորհրդանշաններու էութենական վերլուծման ճամբով իմաստներու ամբողջութիւն մը կերտելու արուեստն է": Երեւութաբանական

գեղագիտության (esthétique phénoménologique) վրայ հիմնուող այս քերթողության համար անհրաժեշտ է ճանչնալ առարկայի զանազան երևույթները, թափանցել անոր էության եւ բացայայտել "գեղեցիկը" որ կայ այդ երևույթներուն մէջ թաքնուած":

Ճանաչողական նպատակով, ուրեմն, Խրախունի կը դիտէ եւ իրենց հիմնական գիծերուն մէջ կը նկարագրէ սոսկական առարկաները (ինչպէս՝ ծառ, լեռ, հանրակառք), կամ առարկայացած գոյութիւնները (ինչպէս՝ գաղափար, զգացում, սպիտակ էջին վրայ գրուող բառ, վանկ), որմէ յետոյ կ'ընդլայնէ նկարագրութիւններու ծիրը, կեդրոնական պատկերը՝ երկրորդական պատկերներով, փոխաբերութիւններով, բառախաղերով, բառանշատումներով, որոնք զիրար կը ծնին, ընթերցողին մօտ յառաջացնելով զգացական-մտածական վիճակներով լեցուն սպասողական դրութիւն, մինչեւ որ յանկարծական ձեւով աւարտի քերթուածը եւ ընթերցողին պարզեւէ տուեալ առարկայի "էութենական իմաստը": Ահա, օրինակ, ՔԱՐ շարքի "Լեռն ի վեր" խորագրուած քերթուածը՝ "որ" յարաբերական դերանունի հոլովաձեւերուն օգտագործմամբ .-

Այս այն լեռն է

Որ ամէնուս բիբին խորն է բեւեռուած

Որ ամէնուս մորթին տակն է - միս ոսկոր

Որ ապրում է գոյութիւն է իրական

Ու երազ է առասպել է անսահման

Այս այն լեռն է

Որմէ կու գայ վճիտ ջուրի ուղիներու պէս արիւնը մեր երակին

Որուն կ'երթայ օդասլաց համբոյրի պէս վերջին շունչը մեր կուրծքին

Այս այն լեռն է

Որմէ որքան կը հեռանանք այնքան կը զգանք թէ իրն ենք

Որուն որքան կը մօտենանք այնքան կը զգանք թէ ի՞նչ ենք -

Խրախունիի բանաստեղծական արուեստին հիմը անկասկած իր հարուստ, սքանչելի լեզուն է: Զահրատի նման Մխիթարեանէ շրջանաւարտ, Խրախունի հայ լեզուի

սակաւաթիւ վարպետներէն մէկն է: Իր քերթողութեան մէջ Մեծաաքանչը կը հմայէ ու կը զարմացնէ ընթերցողը՝ արտայայտութեան իր անսահման կարելիութիւններով, ճկունութիւններով, նրբութիւններով: Բազմաթիւ իմաստներու եւ երանգներու մէջէն կ'ընտրէ ճիշդ պէտք եղած բառը: Իսկ անհրաժեշտութեան պարագային կը ստեղծէ նոր բառեր, բարդութեան, ածանցման եւ հոլովման կարելիութիւններ տուող բառեր, որոնք շատ բնական կը հնչեն, կարծեք դարերէ ի վեր հայ լեզուին մէջ գործածուած ըլլային, ինչպէս՝ "դարձանի"(ֆրանսերէն՝ կարուսել), "լուսնարշաւ"(լուսնի տիրապետութեան համար կատարուող մրցում), "լուսնապարտէզ" (լուսնափարք), "իրերականչում" (գաղափարի զուգորդութիւն), "ձեւազեղծում (տեֆորմասիոն), "լուսանարօտ", "օդաքար" "սրբակատար", "հեռակեաց", "հրմուղ"(փոմփ), "մրցակառք", "օդասլաց", ելն.:

Հայերէնի իր բացառիկ իմացութեամբ իրաւամբ նկատուած է փիլիսոփայական, մտածական քերթողութեան ներկայացուցիչը: Նաեւ գերազանցապէս ազգաշունչ բանաստեղծ է, շնորհիւ խորհրդանշաններով հարուստ իր անուղղակի եւ բազմիմաստ արտայայտութիւններուն, միաժամանակ դիւցազներգակ բանաստեղծ է, որ էութենական վերլուծման կ'ենթարկէ Հայոց Պատմութեան յատկանշական դէպքերը՝ **"Ստուեր եւ արձագանգ"**, **Ազատերգութիւն"**, **"Արի Արքայն Արտաշէս"**, **"Դարապատում"**, **"Յոբէլենական"**, **"Մեսրոպատօն"** հատորներուն մէջ: Յանգի-չափի կաշկանդումներէն ազատ, Խրախունիի քերթողութիւնը ունի սակայն ներքին կշռոյթ եւ ներքին յանգեր, որոնք կը ստեղծեն հիանալի երաժշտականութիւն մը՝ ցոլացած իր 22 հատորներուն մէջ:

Մեծ մըն է Խրախունի: Չահրատէն անմիջապէս յետոյ Խրախունիի նման մեծութեան մը երեւումը բարեբախտութիւն մը եղած է, հայ նոր քերթողութիւնը մտածական բարձունքի հասցնելու, զայն գրական դպրոցի մը վերածելով տարածելու տեսակէտով: Զուր տեղ չէ որ Խրախունի ներկայացուած է գրականութեան Նոպէլեան մրցանակին:

Չահրատի եւ Խրախունիի միջեւ կ'երեւի Վարդ Շիկահեր, իր **"Լուսայգ"** հատորով (1989 : Գեղապաշտներու երկարաձգումը եւ վերջին մոհիկանն է , "Պոլսահայ նոր բանաստեղծական դպրոց"էն զանազանուող, այլ մեր աւանդական բանաստեղծներէն

եկած հոգեխառնության համապատասխանող գրելառճով, գրաբարի գաղտնիքները եւ Մեծապանչի շքեղութիւնն ու հարստութիւնը արտացոլող իր քերթողութեամբ:

Պոլսահայ վերոնշեալ բանաստեղծներու քովն ի վեր, կ'երեւին նաեւ Պոլսահայ վիպագիրներ Արեգ Տիրազան, իր **"Գազանն աստուած մը կ'ուզէ"** (1955) եւ **"Փորձի կաւ"** (1975) վէպերով, Զաւէն Պիպեռեան, իր **"Լկրտածը"**, **"Անկուտի սիրահարներ"** , **"Սրջիւններու վերջալոյսը"** (1959,1962,1984) վէպերով, պատմուածագիր **Վարդան Կոմիկեան**, իր **"Բարի Եկար սէր"** եւ **"Համբիշի հատիկներ"** գործերով (1965, 1993) եւ Պոլսոյ **"ՄԱՐՄԱՐՄ"** օրաթերթի խմբագիր, թատերագիր, հոգեբանական վէպի Փրուստեան ոճի հետեւորդ Ռոպեր Հատտեճեան, իր **"Առաստաղը"** երկհատոր վէպով (1983, 2000): Նաեւ նշանակելի են **"Պտոյտ մը Հայոց լեզուի բառարանին մէջ"** խորագրուած իր հատորները, որոնց մէջ Մալխասեանց բառարանին օգնութեամբ կը քննարկէ հայ լեզուի բառերու կազմութիւնը՝ արմատները, առած մասնիկները կրած փոփոխութիւնները, հոմանիշները, ընդ որս՝ գրական, բարբառային եւ խօսակցական ձեւերը:

Հրաշքի համագոր է որ այս Պոլսահայ գրողներն ու իրենց հետեւորդները, անցեալն ու ներկան իրարու շաղկապելով, կարողացան Ազգային Աղէտի ճիրաններէն փրկել հայ լեզուն, դարերու աւերներուն դէմ պայքարած եւ ի վերջոյ բիւրեղացած, գեղեցիկ, հարուստ, ճկուն արեւմտահայերէնը, որով կը ստեղծագործեն մինչեւ այսօր աշխարհի զանազան երկիրներուն մէջ ապրող Սփիւռքահայ գրողները:

Եզրակացնելով ըսենք, թէ նորարարութեան, հայ լեզուի բառերուն մտածական սահմանները ընդլայնելու տեսակէտով յատկանշական աշխատանքները կատարուած են Պոլսոյ մէջ՝ 1950-ական թուականներէն սկսեալ մինչեւ մեր օրերը, վերոնշեալ Պոլսահայ գրողներու շնորհիւ, որոնց արուեստը արեւմտահայ աշխարհաբարը հասցուցած է իր բարձրակէտին:

Դոկտ. Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեան

6 Հոկտեմբեր, 2014.